

УДК 378:37.091.12.011.3-051:78+78.071.2

Гончаренко С. В.

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ: ІСТОРІЯ ПОНЯТЬ XXI ст.

У статті розглядаються сучасні визначення понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність», узагальнюються існуючі в науці XXI століття варіанти даних понять, розглядаються можливості встановлення інтегративних зв'язків формування дефініції професійної компетентності фахівців. Автором наголошується на обов'язковості розмежування понять «компетенція» та «компетентність», що відрізняються формуванням сукупністю завдань та сукупністю компетенцій відповідно. Досліджуючи думки різних науковців, зазначено важливість виокремлення в структурі професійних компетентностей таких елементів: прості (базові) компетентності; ключові компетентності; спеціальні компетентності. Важливим є визначення поняття «професійної компетентності» як інтегративної якості особистості, що включає базові, ключові та спеціальні компетентності за професійною діяльністю певної сфери.

Ключові слова: компетенції, компетентність, професійна компетентність, компетентнісний підхід; класифікація; прості (базові) компетенції; ключові компетенції; спеціальні компетентності.

Постановка проблеми. Трансформація сучасної освіти відбувається дуже швидко – як засвідчення нових вимог до професійних і особистісних якостей майбутнього фахівця вищої школи, його готовності бути лідером очолюваного ним колективу. Освіта відіграє важливу роль у моральному, економічному, соціальному розвитку суспільства, особливо у процесі його інформатизації та глобалізації [8, с. 101].

У даний час, незважаючи на активне обговорення вченими-дослідниками і педагогами-практиками компетентнісного підходу в модернізації освіти в Україні, як і раніше залишається актуальною проблема наукового осмислення компетентнісної моделі його вищого ступеня. В поле досліджень і дискусій, перш за все, потрапляє дефініція понять «компетенція» і «професійна компетентність» – основних категорій компетентнісного підходу. Слід визнати, що на даний момент не існує єдиної типології зазначених феноменів, оскільки відсутня однозначна думка про їх сутність. Тому перед кожним дослідником в педагогіці стоїть завдання усвідомити суть понять «компетенція» і «професійна компетентність», встановити ідентифікуючі ознаки кожного з них і змістовну співвіднесеність один з одним.

Проблема професійної компетентності привертає увагу багатьох вчених, оскільки пов'язана з якісними змінами, широкомасштабними інноваціями, що відбуваються у суспільстві. Кілька десятиліть тому людина протягом тривалого періоду використовувала певний набір знань, умінь та навичок, на сьогодні швидкий та бурхливий розвиток науки і техніки, що супроводжується використанням у всіх сферах людської діяльності інформаційно-комунікаційних технологій, процеси формування вимагають у випускника вищого навчального закладу наявності не тільки набору певних знань, умінь і навичок, що є основою спеціальності, а й формування також професійно значущих якостей і здатностей особистості. Професійну компетентність в минулому столітті досліджували такі вчені, як В. Сластьонін, В. Петрук, Є. Анієнко, І. Назарова, О. Коваленко, О. Асмолов і ін. Досліджували у своїх працях проблеми розвитку професійних компетентностей кваліфікованих робітників Г. Назаренкова, Л. Сергеева, М. Д'яченко та ін.

Фундаментальні категорії компетентнісного підходу сформульовано в дослідженнях Н. Бібік, Т. Байбари, М. Головань, І. Зимньої, Л. Карпової, В. Краєвського, О. Локшиної, В. Лозової, А. Маркової, О. Овчарук, О. Онопрієнко, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторського та багатьох інших науковців, якими диференційовано поняття «компетентність» та «компетенція», визначено базові і ключові компетентності, що сповна відображають різноманітні сфери буття людини, сприяють досягненню успіхів у житті, професійному становленню, підвищують ефективність функціонування суспільних інститутів тощо.

Метою статті стало з'ясування особливостей становлення понять професійної компетентності фахівця в історичному контексті XXI ст.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку теорії компетентнісного підходу, незважаючи на об'єднання понять «компетенція» і «компетентність» навколо деяких теоретичних уявлень, на початку XXI ст. спостерігається незначний прогрес в змісті просування до єдиної широко прийнятої теоретичної позиції. Можна дивуватися нескінченної винахідливості вчених-педагогів у

створенні нових способів бачення понять. Так, з 43 дефініцій категорії «компетентність» основна роль належить важливій складовій, що включає знання, вміння і ерудицію професійного і життєвого досвіду, цінностей і схильностей, сукупно спрямованих на результат освіти. Дефініції компетентності вказують на значну роль інтегральної характеристики суб'єкта, що об'єднує ціннісні орієнтації, здібності, риси характеру, готовність до здійснення діяльності тощо, а також досвід, що дозволяє йому використовувати свій потенціал [8].

На нашу думку, компетенція – це сукупність завдань, які людина повинна вирішити, а компетентність – це сукупність компетенцій, якими людина повинна володіти. При цьому під компетентністю розуміється якась інтеграційна, комплексна характеристика особистості, її здатність вирішувати конкретні практичні завдання, що виникають в різних сферах життя. Значить, сутність компетентності лежить в здатності суб'єкта доцільно застосовувати сформовані у нього знання і вміння в конкретній ситуації для ефективного вирішення поставленого завдання [4].

Дослідження показало наявність безлічі різноманітних наукових робіт, присвячених вивченню таких уявлень, як «компетентність» і «компетенція». У першій половині ХХ століття одним з перших сформулював поняття «компетентність» німецький вчений Ю. Хабермас. Він припустив, що в основі мовної раціональності знаходиться комунікативна компетенція особистості, що складається в розумінні мови і вміння використовувати поняття слова і фрази в наступних різних ситуаціях. Далі американський психолог і педагог Джером С. Брунер сформулював компетентність як поєднання якісних властивостей (компетенцій), якими необхідно володіти будь-якому професіоналу своєї справи [4, с. 84].

У вітчизняній педагогіці уже вкінці ХХ ст. розробкою феномена «професійна компетентність» займалися такі вчені, як А. К. Маркова, В. Н. Венденського, Н. В. Кузьміна та ін. Артур Реан і В. Н. Куніцина, Дж. Равен і багато інших проводили дослідження поняття «соціальна компетентність», що дає нам можливість тлумачити соціально-професійну компетентність як новоутворення особистості, що сформувалося при інтеграції усвідомлених ціннісних орієнтацій і мотивів, особистісних якостей, навичок соціальної взаємодії, професійних знань і умінь. Незважаючи на це, термін «компетентність» в сучасних педагогічних роботах ХХІ ст. визначається в різних аспектах. Провідні вчені минулого В. А. Сластьонін, І. Ф. Ісаєв, А. І. Міщенко, Е. Н. Шиянов дотримуються точки зору, що професійна компетентність – це перш за все одночасно теоретична і емпірична готовність до професійної діяльності. Професор В. Р. Веснін розглядає професійну компетентність як уміння суб'єкта безпомилково виконувати свою роботу на високому якісному рівні не тільки в звичайній, звичній обстановці, а й в крайніх, надзвичайних умовах, а також високі адаптаційні можливості в умовах, що змінюються [12].

Результати освіти – компетенції і компетентнісний підхід (навчання на основі компетенцій) отримують в освіті все більший статус. Традиційна «кваліфікаційна характеристика» фахівця з врахуванням функціональної відповідності між вимогами професії та цілями освіти, відповідно до цього підготовка зводилася до засвоєння майбутніми спеціалістами стандартного набору знань, умінь і навичок за фахом. «Компетенція» передбачає розвиток в людині здатності орієнтуватися в розмаїтті складних і непередбачуваних життєвих ситуацій, мати уявлення про наслідки своєї діяльності, а також нести за них відповідальність. «Компетенція – це здатність і готовність застосувати знання і вміння при вирішенні професійних завдань в різних областях як в конкретній галузі знань, так і в областях, дещо прив'язаних до конкретних об'єктів, тобто здатність і готовність проявляти гнучкість в умовах професійного становлення. Компетентнісний підхід орієнтований на побудову освітнього процесу, припускаючи перехід від освіти спрямованої на викладання, до утворення з центром на навчання. Компетентнісний підхід породжує нові структурні процеси автоматично стає продовженням їх логічного результату. Про це свідчить європейський досвід [11, с. 56].

Країни, які беруть участь в Болонському процесі, апелюють до компетенцій як до ведучого критерію, що визначає рівень підготовленості сучасного випускника вищої школи до нестабільних умов праці і соціального життя. «Компетенції інтерпретують як єдину (узгоджену) мову для опису академічних і професійних профілів і рівнів вищої освіти. Іноді кажуть, що мова компетенцій є найбільш адекватною для опису результатів освіти» [13, с. 10].

У Берлінському комюніке (2003 рік) визнано за необхідне виробити структуру порівнянних і сумісних кваліфікацій для національних систем вищої освіти, що дозволило б описати кваліфікації з точки зору робочого навантаження, рівня, результатів навчання, компетенцій і профілю (для задоволення різноманітних особистих і академічних потреб, а також запитів ринку праці) [13].

Слід зазначити, що в науці немає однозначного підходу до визначення дефініцій «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність». Показово, що в роботах різних періодів ці поняття трактуються по-різному. Однак більшість дослідників сходяться на думці, що повинні мати місце обидва терміни. Перш за все зазначимо, що є два варіанти тлумачення співвідношення цих понять: вони або ототожнюються, або диференціюються.

У зарубіжній літературі сучасності під компетентністю розуміють «поглиблене знання», «стан адекватного виконання завдання», «здатність до актуального виконання діяльності» і т.д., що, звичайно ж, не відображає змісту цього поняття в повній мірі.

Компетенції в рамках Болонського процесу виступають як одна з головних опорних точок характеристики кваліфікацій (ступенів, ступенів, рівнів) [11]. Як визначення цього поняття можна прийняти запропоноване в європейському проекті TUNING: «... поняття компетенцій і навичок включає знання і розуміння (теоретичне знання академічної області, здатність знати і розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті). Компетенції являють собою поєднання характеристик (що відносяться до знання і його застосування, до позицій, навичок і відповідальності), які описують рівень або ступінь, до якої певна особа здатна ці компетенції реалізувати» [14].

Компетенції все частіше інтерпретуються як динамічна комбінація якостей, здібностей і поглядів і виступають метою освітніх програм. Понятійний формат характеризується наступним:

- характеризуються твердженнями: «можу робити», які відображають та працевлаштування випускників, які навчаються за тією чи іншою освітньою програмою;

- відповідають на питання: що повинен знати, розуміти і могли студент, щоб бути затребуваним;

- вимірюються за допомогою результатів навчання, які складають «рекомендаційну межу» або сполучну ланка для ринку праці, ступеня, одержуваної після закінчення освітньої програми, модуля, методів навчання і викладання.

І.О. Зимня пропонує розуміти компетентність як «актуальне, таке що формує особистісну якість, що ґрунтується на знаннях, інтелектуально і особистісно-зумовлену соціально-професійну характеристику життєдіяльності людини. У кожній групі компетентностей окреслено коло основних компетенцій, як деякі внутрішні, потенційні, приховані психологічні новоутворення: знання, уявлення, програми дій, системи цінностей і відносин, які потім виявляються в компетентностях людини» [3].

Загалом, загальним для всіх спроб дати визначення компетенції сучасних науковців є «розуміння її як здатності індивіда справлятися з будь-якими різними завданнями, як сукупність знань, умінь і навичок, які необхідні для виконання конкретної роботи. При цьому повинні взаємодіяти когнітивні й афективні навички, поряд з мотивацією, емоційними аспектами і відповідними ціннісними установками [12, с. 91]. Взаємодія безлічі таких аспектів призводить нас до комплексного розуміння компетенції, яке проявляється в контексті умов і вимог, як зовнішніх, так і внутрішніх.

Конкретизація поняття «професійна компетентність» важлива концептуально-методологічна проблема. Вчені з західноєвропейських університетів також говорять про неї. «Зв'язок між результатами навчання та компетенціями – складна сфера і предмет суперечок і чималої плутанини», – вважає Стівен Адам з Вестмінстерського університету [11, с. 63].

У сучасній практиці можна виділити два підходи до опису професійних компетенцій: «функціональний», заснований на описі завдань та очікуваних результатів діяльності, і «особистісний», орієнтований на якості людини, що забезпечують успіх в роботі. Таким чином, «особистісний» підхід описує, «як?» (за допомогою яких особистісних ресурсів) фахівець виконає роботу добре, відповідно «функціональний» диктує, «що?», тобто на якому рівні і якої якості фахівець повинен виконувати професійні дії (функції) [9].

«Особистісний» підхід має істотний недолік, оскільки не дозволяє відповісти на питання: «Чи зможе фахівець виконувати доручену роботу відповідно до вимог роботодавця (чи має він достатній досвід, відповідну підготовку, об'єктивні можливості, необхідні для даного виду діяльності)?»

«Функціональний» підхід не враховує, за рахунок комплексу яких ресурсів буде досягнута мета: досвіду або знань, здібностей або підвищеної мотивації працівника, – головне, що робота буде виконана на належному рівні. Число роботодавців – прихильників функціонального підходу – зростає.

Із досліджених наукових праць сучасності (2004-2017 рр.), нами виокремлено наступні ознаки дефініції «професійна компетентність» (табл. 1).

Так, науковці першого десятирічного етапу становлення освіти в Україні вбачали в професійній компетентності формування відповідних професійних якостей, ставлення до цінностей від знань до вмінь (Я. Яхнін [12], П. Ясінець [10], А. Хуторський [9], І. Зимня [3]). Згодом це поняття було розширене в напрямі сукупності професійних знань, умінь, навичок (І. Зимня [3], А. Токман, І. Распотнюк [8], С. Горбань [2] та ін.). Вважаємо, що сучасним аспектом стало розуміння поняття «професійної компетентності», як інтегрованої якості особистості в професійній сфері (С. Горбань [2], М. Вачевський [1], А. Татарнікова [7] та ін.), що є цілком закономірним і більш комплексним для розуміння.

Разом з тим, вважаємо доцільним відображення в основі показників суб'єктивної професійної компетентності характеристик актуальних і потенційних аспектів діяльності фахівця, а категорію «професійна компетентність» слід розглядати як готовність і здатність фахівця приймати ефективні рішення із здійснення професійної діяльності.

Погоджуємось з більшістю сучасних дослідників (А. Токман, І. Распотнюк, А. Татарнікова [8] та ін.) про важливість виокремлення в структурі професійних компетенцій таких елементів:

- прості (базові) компетенції (що формуються на основі знань, умінь, здібностей, легко фіксуються, які проявляються в певних видах діяльності);

- ключові компетенції – надзвичайно складні для обліку і вимірювання, які проявляються у всіх видах діяльності, в усіх відношеннях особистості зі світом, що відображають духовний світ особистості і смисли її діяльності;
- спеціальні компетентності – відображає специфіку певної предметної і/або надпредметної сфери профдіяльності [8].

Таблиця 1

**Аналіз дефініції «професійна компетентність»
сучасними вітчизняними науковцями ХХІ ст.**

№ з/п	Ознака дефініції	Я. Яхнін [12]	П. Ясінець [10]	П. Яременко [11]	А. Хуторський [9]	І. Зимня [3]	А.Токман, І. Распотнок [8]	С. Горбань [2]	М. Вачевський [1]	Н. Смагулова [5]	А. Тагарнікова [7]
1	властивість фахівця, професійні якості	+			+	+	+		+	+	
2	ставлення до цінностей від знань до вмінь		+					+			
3	рівень сформованих знань, вмінь і навичок та їх сукупність			+		+	+	+		+	+
4	сукупність ключової, базової, спеціальної компетентності						+			+	
5	інтегративна якість особистості						+	+	+		+

* узагальнено автором

Існує й інша класифікація, в структурі професійних компетенцій якої виділені:

- стандартні – ті, без яких неможливе нормальне функціонування особистості або організації;
- ключові, що забезпечують їх конкурентоспроможність на соціально-економічному ринку, вигідно відрізняючи від аналогічних представників;
- ведучі – це «створення» майбутнього, що виявляється в інноваційності, креативності, динамічності та діалогічності (робота в команді, децентрації, полікультурності) [5; 9].

Висновки. Таким чином, незважаючи на тривалий період розвитку понять компетентнісного підходу (як вказують окремі дослідники, ще з часів Аристотеля), до теперішнього часу не існує єдиного визначення розглянутих дефініцій. Спільним є розуміння того, що компетенція характеризує потенційні можливості людини, а компетентність є категорією комплексної характеристики фахівця, підвищує його. Сучасні дослідники в своїй дослідженнях починають більш узагальнювати поняття «професійна компетентність» в схожому руслі – інтегративної якості особистості, що включає базові, ключові та спеціальні компетентності за професійною діяльністю певної сфери. Професійний розвиток фахівця, його компетентність, конкурентоспроможність і затребуваність на ринку праці багато в чому залежать не від суми отриманих ним знань, а від уміння використовувати ці знання, прагнення проявити ініціативу в нестандартній ситуації, від здатності до планування, прогнозування результатів і оцінки своїх самостійних дій.

Використані джерела

1. Вачевський М. Сутність компетенцій у навчальному процесі та компетентнісний підхід у професійній освіті. *Молодь і ринок*. 2012. № 8. С. 25–32.
2. Горбань С. І. Професійна компетентність фахівців: сутність та структура. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 45. С. 87–93
3. Зимня И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. Москва. 2004. С. 155–156.
4. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Київ, 2004. 112 с.

5. Смагулова Н. О. Сутність понять "фахова та професійна компетентність»: їх тлумачення, різниця та взаємодія. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 1. С. 227–231.
6. Тализін М. Проблеми якості освіти. Київ, 2006. 112 с.
7. Татарнікова А. Сутність професійної компетентності майбутніх фахівців-музикантів з арт-менеджменту. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер.: Педагогічні науки. 2016. Вип. 143. С. 250–255.
8. Токман А. А. Сутність і структура професійної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові праці МАУП*. Сер.: Економічні науки. Психологічні науки. 2013. Вип. 2. С. 101–106.
9. Хуторской А. В. Управление качеством образования. *Народное образование*. 2004. № 6. С. 59–68.
10. Ясінець П. С. Якість освіти у ВНЗ. Київ, 2008. 212 с.
11. Яременко П. С. Якість освіти в Україні. Київ, 2011. 157 с.
12. Яхнін Я. К. Сучасні підходи до якості освіти. Київ, 2010. 143 с.
13. Nutmacher Walo. Key competencies for Europe. *Report of the Symposium Berne, Switzerland 27–30 March, 1996*. Council for Cultural Cooperation (CDCC) a Secondary Education for Europe, Strasbourg, 1997. P. 11.
14. Tuning Educational Structures in Europe. URL: <http://www/let.rug.nl/TuningProjekt/index.htm>; tuning.unideusto.org/tuningeu (Last accessed: 21.06.2018).

Honcharenko S.

A HIGHER SCHOOL SPECIALIST'S PROFESSIONAL COMPETENCE: THE HISTORY OF THE CONCEPTS OF THE XXI-ST CENTURY

A contemporary approach to the definition of the concepts of "competence" (authority), "competence (jurisdiction), "professional competence" is reviewed, the existing in the XXI century science different variants of these concepts are generalized, the possibility of establishing integrative connections for forming the definition of specialists' professional competence is examined in the article. The author points out the obligatory delimitation of the concepts of "competence" (authority) and "competence" (jurisdiction), differing in the formation of a complex of tasks and a complex of competencies accordingly. Thus, competence (authority) defines as a complex of tasks that a person has to solve, and competence (jurisdiction) defines as a complex of competencies that a person must possess. Modern scholars define the concept of "competence" as an individual's ability to cope with various tasks, as a complex of knowledge and skills that are necessary for doing some certain work. The interaction of cognitive and affective skills, emotional aspects and appropriate settings are important.

Having investigated the opinions of various scholars, the following elements in the structure of professional competence as simple (basic) competence (which is formed on the basis of knowledge, skills, abilities, easily fixed and manifested in certain kinds of work); key competence (extremely complex for measuring, which is manifested in all kinds of work, in the personality's attitude to the world, reflecting the spiritual world of the personality and the sense of her work); special competence (reflecting the specificity of a certain subject and oversubject sphere of work) can be pointed out.

The concept of "professional competence" is defined as an integrative quality of a person, which includes basic, key and special competencies due to the professional work in a certain sphere. The classification of additional competencies (standard competence provides effective functioning of the individual or organization); key competence provides their competitiveness in the socio-economic market, profitably distinguishing from similar representatives); leading competence ("creates" the future, which is manifested in innovation, creativity, dynamism and dialogicity (teamwork, decentralization, multiculturalism)).

Key words: *competence, professional competence, competence approach, personality, integrative and complex characteristic of a personality, classification, simple (basic) competence, key competence, special competence.*

Стаття надійшла до редакції 21.06.2018 р.